

Urząd Miasta Ławy
Ośrodek Psychoedukacji
Profilaktyki Uzależnień i Pomocy Rodzinie
14-202 Ława, ul. Chełmińska 1
tel. 89 649 92 00, fax. 89 649 92 01

Krzysztof Bobrowski

R A P O R T

Z BADAŃ ANKIETOWYCH
ROZPOWSZECHNIENIA UŻYWANIA ALKOHOLU
I INNYCH SUBSTANCJI PSYCHOAKTYWNYCH
WŚRÓD UCZNIÓW ŁAWSKICH GIMNAZJÓW
2010

Badania zrealizowano na zlecenie Urzędu Miasta Ławy,
w dniach 2-9 grudnia 2010 r.

Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej "Pro-M"
Instytut Psychiatrii i Neurologii
Warszawa

Spis treści

1. WSTĘP	3
2. METODA	5
2.1. Procedura badań	5
2.2. Narzędzia i wskaźniki	6
2.3. Badana próba	11
2.4. Analizy statystyczne	13
3. WYNIKI	14
3.1. Palenie papierosów	14
3.2. Picie alkoholu	15
3.3. Używanie leków i środków narkotyzujących	17
3.4. Dostępność alkoholu i środków narkotyzujących	19
3.5. Inne zachowania problemowe młodzieży	21
3.6. Czynniki związane z zachowaniami problemowymi młodzieży	23
4. DYSKUSJA I WNIOSKI	26
4.1. Porównanie wyników badań ławskich do wyników innych badań	26
4.2. Podsumowanie wyników badań i wnioski	29
5. PIŚMIENNICTWO.....	35
ANEKS.....	37

1. WSTĘP

Raport prezentuje wyniki trzeciej już edycji badań ławskiej młodzieży, które zrealizowano w grudniu 2010 roku. Cechami charakterystycznymi badań ławskich jest stosowanie w kolejnych badaniach tej samej procedury, tego samego zestawu pytań badawczych dotyczących używania substancji psychoaktywnych, prowadzenie badań w tym samym okresie roku (początek grudnia), obejmowanie badaniami całej populacji uczniów klas pierwszych i trzecich gimnazjów (1, 2, 4). Wyniki badań ławskich dotyczące 15-latków zawsze są odnoszone do wyników badań ogólnopolskich, prowadzonych w ramach Europejskiego Programu Badań Ankietowych ESPAD (19, 20, 21, 22, 23, 24) oraz do wyników badań mokotowskich, prowadzonych przez naszą Pracownię od ponad 25 lat w jednej z warszawskich dzielnic (5, 12, 14, 15, 16, 25, 26, 27, 28). Tak skonstruowane badania pozwalają śledzić lokalne trendy i analizować je w szerszym kontekście.

Bez wątplenia sytuacja epidemiologiczna w ławie odzwierciedla w dużym stopniu ogólne trendy obserwowane wśród polskiej młodzieży. Można je scharakteryzować następująco. Po okresie dynamicznego wzrostu w latach 90-tych, w pierwszej dekadzie lat 2000 uwidoczniła się stabilizacja w zakresie rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych wśród polskiej młodzieży (15, 16, 24). Co więcej, wśród uczniów trzecich klas gimnazjów obserwowano nawet spadki w zakresie kilku wskaźników używania substancji psychoaktywnych. Jedną z możliwych przyczyn była reforma systemu edukacji i pozostawanie 15-letnich uczniów w środowisku bardziej odizolowanym od negatywnych wpływów starszej, zaawansowanej w używaniu młodzieży (15).

Drugim obserwowanym od wielu lat zjawiskiem była różna dynamika trendów w zależności od płci oraz tendencja do wyrównywania się wartości wskaźników

dla dziewcząt i chłopców. Określano to umownie, jako postępującą „emancypację” dziewcząt (15, 23, 29). Wśród przyczyn wskazywano najczęściej na wpływy transkulturowe.

Jak na tym tle wyglądała sytuacja w Iławie? W porównaniu z wynikami badań mokotowskich i ogólnopolskich 15-latków sytuacja epidemiologiczna w Iławie była korzystniejsza (1, 4). Nieco mniej popularne wśród młodzieży iławskiej było używanie alkoholu, tytoniu i innych substancji psychoaktywnych. Jedyną niekorzystną prawidłowość dotyczyła stylu picia alkoholu - wśród pijących alkohol, 15-letnich gimnazjalistów iławskich, stosunkowo duża część (ponad połowa) upijała się.

W latach 2001 – 2005 zaobserwowano znaczący spadek (o około połowę) rozpowszechnienia palenia papierosów oraz używania środków narkotyzujących wśród gimnazjalistów iławskich (4). Wśród uczniów klas pierwszych gimnazjów istotnie zmniejszyły się także wskaźniki mówiące o rozpowszechnieniu picia alkoholu: w życiu, ostatnim roku i miesiącu. Ważną okolicznością takich zmian było ograniczenie spostrzeganej przez młodzież dostępności substancji psychoaktywnych, a także zlikwidowanie przez policję siatki dealerów narkotyków działających na terenie Iławy.

Cele badania

Zasadniczymi celami prezentowanych tu badań było oszacowanie rozpowszechnienia używania legalnych i nielegalnych substancji psychoaktywnych wśród uczniów gimnazjów z Iławy w 2010 roku oraz analiza krótkoterminowych i długoterminowych trendów. Cele szczegółowe obejmowały:

1. Oszacowanie rozpowszechnienia picia alkoholu i używania innych substancji psychoaktywnych przez uczniów klas pierwszych i trzecich gimnazjów, ze szczególnym uwzględnieniem używania tzw. „dopalaczy”.
2. Analizę trendów w zakresie używania substancji psychoaktywnych od 2001 do 2010 roku.
3. Oszacowanie rozpowszechnienia występowania innych zachowań problemowych wśród młodzieży, takich jak: przemoc, w tym cyber-przemoc, wykroczenia, hazard, problemy związane z hazardem, grami lub nadmiernym korzystaniem z komputera.
4. Analiza wybranych czynników związanych z używaniem substancji psychoaktywnych i innymi zachowaniami problemowymi.

2. METODA

2.1 Procedura badań

Organizacją badań w szkołach zajmował się Pełnomocnik Burmistrza ds. Rodziny, Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Uzależnień oraz Ośrodek Psychoedukacji, Profilaktyki Uzależnień i Pomocy Rodzinie. Nadzór merytoryczny nad przygotowaniem i przebiegiem i kształtem badań sprawował Instytut Psychiatrii i Neurologii (osobą odpowiedzialną był autor raportu).

Badania zrealizowane na początku grudnia 2010 roku miały charakter ankietowy, prowadzone były metodą audytoryjną, w czasie lekcji szkolnych, w sposób zapewniający zachowanie anonimowości poszczególnym uczniom, klasom i szkołom. Udział w badaniach był dobrowolny. Stosowano analogiczną procedurę badań jak w poprzednich dwu edycjach. Jedyną różnicą polegała na tym, że po raz pierwszy dyrektorzy szkół oczekiwali wyrażenia zgody

na przeprowadzenie badań od rodziców uczniów. W związku z tym przygotowano informację o badaniach dla rodziców, zapewniono także możliwość zapoznania się przez nich z treścią ankiety.

Funkcję ankieterów pełniła grupa wolontariuszy, specjalnie przeszkolonych do przeprowadzenia badań.

2.2. Narzędzia i wskaźniki

Pierwszą część ankiety wykorzystywanej w badaniach ławskich stanowił kwestionariusz używany w tzw. badaniach mokotowskich (3). W jego skład wchodziły dwie bardzo krótkie, jednostronicowe ankiety:

- "NAN" dotycząca kontaktów młodzieży ze środkami psychoaktywnymi (26);
- "PIWO-WINO- WÓDKA", która jest poświęcona charakterystyce ostatniego przypadku picia alkoholu (28).

Uzupełniono tę część ankiety czterema pytaniami dotyczącymi „dopalaczy” (opracowanie własne na podstawie pytań stosowanych przez CBOS (10)) oraz pytaniami zaczerpniętymi z kwestionariusza ESPAD (19), o częstość upijania się w ostatnim miesiącu (wskaźnik subiektywny) oraz łatwość zakupu alkoholu i narkotyków (marihuany lub haszyszu).

Druga część ankiety opisywała szereg czynników, które mogą mieć istotne znaczenie dla używania różnych substancji psychoaktywnych, takich jak między innymi:

religijność (opracowanie własne na podstawie „Monitoring the Future” (13), więź ze szkołą, radzenie sobie z nauką oraz wsparcie ze strony rodziców (z kwestionariusza „Ty i zdrowie” (7)). Pozostałe pytania dotyczyły innych zachowań problemowych młodzieży. Opracowano je na podstawie kanadyjskich badań zdrowia nastolatków „Ontario Study” (17) oraz badań nad agresją elektroniczną J. Pyżalskiego (18).

W odpowiedzi na pytania ankietowe badani z reguły wybierali jedną z kilku możliwych kategorii odpowiedzi, określających częstość występowania określonych zachowań.

Używanie środków narkotyzujących.

Głównym wskaźnikiem w tym obszarze było deklarowane przez badanych używanie bądź nieużywanie środków narkotyzujących w ciągu ostatniego roku. Miarą częstego używania tych środków było sięganie po nie kilkanaście razy lub więcej w ciągu ostatniego roku.

Używanie „legalnych” substancji psychoaktywnych.

Wskaźnik używania leków uspokajających i nasennych obejmował używanie tych substancji przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku.

Odpowiedzi uczniów na pytanie: „Czy palisz papierosy?” były podstawą do skonstruowania dwu wskaźników: pierwszy określał czy badani w ogóle palą papierosy, drugi – pozwalał na zidentyfikowanie grupy osób palących papierosy codziennie.

Miarą częstego picia alkoholu było picie w ciągu 30 dni poprzedzających badanie. Jest to jedna z podstawowych miar rozpowszechnienia picia alkoholu wśród młodzieży, przyjęta także w Narodowym Programie Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (4). Wskaźnikiem upijania się było wypicie w ciągu 30 dni poprzedzających badanie 60 gramów lub więcej 100% alkoholu (12). Ilość taka odpowiada w przybliżeniu co najmniej: trzem butelkom piwa, trzem lampkom wina oraz trzem dużym kieliszkom wódki. W analizach statystycznych uwzględniano także wskaźnik upijania się – subiektywny, według własnej oceny badanych (w analogicznym okresie 30 dni), który powstał

na podstawie pytania: „Ile razy (jeśli w ogóle) zdarzyło Ci się upić napojem alkoholowym .... w ciągu ostatnich 30 dni?” (pytanie zaczerpnięte z ESPAD).

Odpowiedzi na pytania z kwestionariusza "PIWO-WINO-WÓDKA" pozwalały także na analizę wskaźników picia alkoholu w całym życiu i ostatnim roku a także na analizę popularności poszczególnych rodzajów napojów alkoholowych: piwa, wina i wódki.

Główne wskaźniki opisujące kontakt z dopalaczami były dychotomiczne, obejmowały odpowiedzi „tak” lub „nie” na następujące cztery pytania:

1/ *„Dopalacze” lub „smarty” to substancje działające na psychikę, sprzedawane w specjalnych sklepach lub przez Internet. Czy w ciągu ostatnich 12 MIESIĘCY zdarzyło się, że byłeś/aś w towarzystwie młodzieżowym, w którym używało się „dopalaczy”?*

2/ *Czy w ciągu ostatnich 12 MIESIĘCY używałeś/aś „dopalaczy”?*

3/ *Czy byłeś/aś kiedykolwiek w sklepie z „dopalaczami”?*

4/ *Czy kiedykolwiek kupowałeś „dopalacze”?*

Inne zachowania problemowe młodzieży

Aktywny udział w przemocy wobec innych obejmował występowanie, w ciągu roku poprzedzającego badanie, regularnego udziału w przemocy fizycznej lub psychicznej wobec innych (1 x na tydzień lub częściej). Ta ostatnia definiowana była w ankiecie następująco: „przemoc psychiczna ma miejsce wtedy, gdy jedna lub więcej osób dokucza, obraża lub niepokoi celowo słabszą osobę” (17).

Udział w cyber-przemocy badano w odniesieniu do zjawiska określanego jako „uporczywe nękanie” (*ang. stalking*), definiowane jako uporczywe, złośliwe nękanie mogące wywołać poczucie zagrożenia (pytanie zaczerpnięte z badań nad agresją

elektroniczną J. Pyżalskiego). Dychotomiczny wskaźnik powstał na podstawie pytania: *”Czy zdarzyło Ci się samemu lub w grupie przez dłuższy czas, regularnie nękać kolegę/koleżankę korzystając z Internetu lub telefonów komórkowych, w taki sposób, że trudno mu było się obronić?”*

Wykroczenia – przynajmniej jedno spośród pięciu zachowań występujących w ostatnim roku: branie samochodu na przejażdżkę bez zgody właściciela, niszczenie (celowo) czyjejś własności, handel narkotykami, drobne kradzieże, ucieczki z domu, celowe uderzenie/ uszkodzenie kogoś (17).

Hazard – korzystanie w ostatnim roku z conajmniej jednej z form hazardu: automaty, LOTTO lub inne loterie, zakłady bukmacherskie, gra na pieniądze, udział w konkursach opłacany telefonicznie, inne formy.

Problemy z powodu hazardu, gier lub korzystania z komputera – pytania na ten temat obejmowały okres 12 miesięcy w przypadku hazardu oraz 30 dni – w przypadku pytań o problemy z powodu zajmowania się grami lub korzystania z komputera. Odpowiedzi - tak/ nie, konstrukcja pytań była analogiczna, oto przykład:

„W ciągu w ostatnich 30 dni, czy ZAJMOWANIE SIĘ GRAMI było przyczyną jakichkolwiek Twoich kłopotów, jak na przykład brak czasu na ważne sprawy, sprzeczki w domu, problemy w szkole, problemy z odrabianiem na czas prac domowych, rozdrażnienie, zły nastrój, itp.?”

Czynniki związane z używaniem substancji psychoaktywnych (i z innymi zachowaniami problemowymi.

Wskaźniki codziennej aktywności w czasie wolnym

- gry komputerowe (1 godzina lub więcej dziennie vs. mniej niż 1 godzina dziennie)
- kontakty (telefony, maile, czat, portale społecznościowe, itp., 1 godzina lub więcej dziennie)

- oglądanie filmów/ programów w TV, DVD lub Internecie (1 godzina lub więcej dziennie)
- przeglądanie Internetu, ściąganie filmów, muzyki, itp.
- własne hobby (1 godzina lub więcej dziennie)
- odrabianie lekcji (1 godzina lub więcej dziennie)
- spędzanie czasu poza domem, na podwórku, osiedlu lub „na mieście” (ponad 3 godziny dziennie)

Główną miarą dostępności substancji psychoaktywnych (a jednocześnie wskaźnikiem negatywnych wpływów rówieśniczych) było uczestniczenie w ciągu ostatniego roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których pito alkohol, używano środków narkotyzujących lub dopalaczy. Pytaliśmy również badanych o rodzaje środków narkotyzujących dostępnych w czasie spotkań towarzyskich, prosząc o zaznaczenie ich na prezentowanej liście. W zakresie dostępności analizowano także odpowiedzi na dwa pytania zaczerpnięte z kwestionariusza ESPAD (19):

1/ „Na ile łatwo mógłbyś kupić alkohol ..., gdybyś tego chciał?” z pięcioma kategoriami odpowiedzi od „bardzo łatwo” do „bardzo trudno”,

2/ „W których miejscach z niżej podanych mógłbyś łatwo kupić marihuanę lub haszysz...?”

Na podstawie powyższych pytań skonstruowano dwa dychotomiczne wskaźniki, z których jeden mówił o łatwej dostępności alkoholu w ocenie badanych, a drugi – marihuany (znajomość przynajmniej jednego miejsca, gdzie można dokonać zakupu).

Wsparcie rodzicielskie

Skala opisująca wsparcie rodzicielskie składała się z 4 pytań dotyczących: oceny bliskości z rodziną, częstości okazywania przez rodziców zainteresowania

odczuciami i poglądami dziecka, częstości podejmowania rozmów z mamą i ojcem w sprawie własnych problemów. Zakres wartości skali od 0 do 12 pkt.

Kontrola rodzicielska

Jedno pytanie: „Jak często mówisz rodzicom, gdzie będziesz, gdy masz czas wolny i chcesz go spędzić poza domem?” z 5 kategoriami odpowiedzi, z podziałem na „zawsze” oraz pozostałe odpowiedzi.

Więź ze szkołą

Skalę więzi ze szkołą tworzyło osiem pytań opisujących poczucie więzi ze szkołą i rówieśnikami ze szkoły, poczucie bezpieczeństwa w szkole, spostrzegane wsparcie ze strony nauczycieli i wychowawcy oraz ocenę, na ile interesujące są zajęcia szkolne. Zakres wartości skali od 0 do 25 pkt.

Pozostałe wskaźniki

- *religijność* – wysoka religijność oznaczała regularne chodzenie do kościoła, raz w tygodniu i jednocześnie przypisywanie wierze istotnej wagi w swoim życiu;
- *osiągnięcia szkolne* - wskaźnikiem dobrych osiągnięć szkolnych była subiektywna ocena badanych, że radzą sobie z nauką lepiej, niż średnio inni koledzy z klasy;
- *palenie papierosów przez rodziców* – 5 kategorii odpowiedzi, dychotomizowane wg mediany;
- *zmienne demograficzne*: płeć, poziom klasy i opóźnienie w nauce (starszy rocznik niż przeciętnie w klasie).

2.3. Badana próba

Ogółem w 2010 r. populacja liczyła 713 osób, uczących się w 12 klasach pierwszych (n=337) i w 15 klasach trzecich gimnazjów (n=376). Badaniami objęto wszystkie te klasy, uzyskując wypełnione ankiety od 618 uczniów. Część uczniów

była nieuchwytna w trakcie badań – 69 osób, 26 uczniów omówiło udziału w badaniach, głównie z powodu braku zgody ze strony rodziców. Trzy ankiety oceniono jako niewiarygodne ze względu na wpisy świadczące o niepoważnym traktowaniu badania. W efekcie analizowano dane od 615 uczniów, co stanowiło 86% ogólnej liczby populacji badanej młodzieży (tabela 1), 293 osoby były w klasach pierwszych a 322 w klasach trzecich. Wskaźnik realizacji próby był na podobnym poziomie jak w poprzednich edycjach badań.

Tabela 1
Liczebności grup osób badanych w kolejnych edycjach badań

Zmienne demograficzne		Rok badania								
		2001 ¹			2005			2010		
		Klasy I	Klasy III	Razem	Klasy I	Klasy III	Razem	Klasy I	Klasy III	Razem
Liczba klas	W populacji	21	23	44	19	18	37	12	15	27
	W próbie	21	21	42	19	18	37	12	15	27
Liczba uczniów	W populacji ²	556	585	1141	502	481	983	337	376	713
	W klasach objętych badaniami	538	559	1097	508	481	989	337	376	713
	Oddane ankiety	465	510	975	455	428	883	295	323	618
	Oddane wiarygodne ankiety	460	503	963	452	426	878	293	322	615
	Wiarygodne ankiety w stos. do liczebności populacji	83%	86%	84%	90%	89%	89%	87%	86%	86%
	Oddane wiarygodne ankiety (w tym zaznaczona płeć)	447	492	939	442	410	852	292	318	610

¹ w 2001 r. badano jeszcze grupę uczniów klas II ze szkół ponadgimnazjalnych starego typu; dane na ten temat pominięto.

² dane o populacji potwierdzone przez władze samorządowe

Liczebność populacji, a co za tym idzie wielkość grupy badanej, zmniejszyła się od 2001 roku o około 1/3. W 2010 roku, w klasach pierwszych, odsetek dziewcząt wyniósł 49% i nie zmienił się znacząco w porównaniu z poprzednimi edycjami

Tabela 2
Podstawowe zmienne demograficzne w kolejnych edycjach badań

		Poziom klasy							
		Klasy I				Klasy III			
Zmienne demograficzne		2001 r.	2005 r.	2010 r.	Wartości testu χ^2 df=2	2001 r.	2005 r.	2010 r.	Wartości testu χ^2 df=2
Płeć	Chłopcy	52,1%	48,4%	51%	n.i.	52,2%	42,4%	49,4%	8,8*
	Dziewczęta	47,9%	51,6%	49%		47,8%	57,6%	50,6%	
Opóźnienie w nauce	Norma	90%	93,7%	96,2%	11,1**	97,2%	93,7%	96,3%	6,8*
	Starsi	10%	6,3%	3,8%		2,8%	6,3%	3,7%	

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wartości wskaźników z trzech edycji badań;

badań. W starszych klasach proporcja dziewcząt i chłopców istotnie zmieniała się. Odsetki dziewcząt wynosiły w kolejnych edycjach badań 48%, 58% i 51% (tabela 2).

Uczniowie starsi (prawdopodobnie drugorocznicy) stanowili w 2010 roku niespełna 4% badanej grupy, niezależnie od poziomu klasy. W porównaniu z poprzednią edycją badań odsetek ten był nieco mniejszy, zarówno wśród uczniów klas pierwszych jak i trzecich.

2.4. Analizy statystyczne

Wskaźniki procentowe obliczano odnosząc liczbę osób udzielających określonej odpowiedzi do całkowitej liczebności badanej grupy (lub podgrupy) osób badanych (wraz z brakami danych). Do porównań wartości wskaźników ze względu na płeć oraz rok badania (porównania z poprzednią edycją badań) stosowano proste testy chi-kwadrat (2×2 , $df=1$). W przypadku analizy czynników ryzyka lub chroniących związanych z zachowaniami problemowymi młodzieży zastosowano analizy regresji logistycznej, postępującej ze statystyką Walda. W konsekwencji zmienne objaśniające włączane były do równań regresji hierarchicznie, w zależności od przewidywanej siły związku ze zmienną objaśnianą i tylko wtedy, gdy włączenie danej zmiennej do równania zwiększało moc predykcyjną modelu regresji. W konsekwencji każda zmienna, która znalazła się w modelu regresji, w istotny

sposób związana była ze zmienną wyjaśnianą, przy kontrolowaniu wpływu innych zmiennych obecnych w równaniu regresji. Zmiennymi objaśnianymi były kolejno: używanie narkotyków o ostatnim roku, picie alkoholu i upijanie się w okresie 30 dni poprzedzającego badania oraz wykroczenia (dowolne z sześciu) popełnione w ostatnich 12 miesiącach. Analizowano wyniki dla całej badanej próby, dla pierwszych i trzecich klas łącznie.

3. WYNIKI

3.1. Palenie papierosów

Porównanie wyników dwu ostatnich edycji badań pokazuje istotny statystycznie wzrost popularności palenia papierosów w grupie starszych uczniów, zarówno wśród chłopców jak i wśród dziewcząt. Co ciekawe, w 2010 roku, zdecydowanie więcej dziewcząt niż chłopców próbowało palić papierosy (45% w stosunku do 31%). Około 15% uczniów III klas gimnazjalnych potwierdziło w ankiecie codzienne palenie papierosów.

W klasach pierwszych również odnotowano wzrost popularności palenia papierosów, ale wynikał on głównie bardzo dużego, 2, 5 - krotnego wzrostu odsetka palących dziewcząt, z 10% w 2005 roku do 25% w 2010 roku. Wśród młodszych uczniów odsetki palących codziennie nie zmieniły się w ostatnim czasie i pozostawały na niskim poziomie, rzędu 2%. (tabela 3).

Tabela 3
Zmiany w rozpowszechnieniu palenia papierosów.

Klasy I	Palenie papierosów:					
	przynajmniej kilka razy w ostat. roku			codziennie		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	25,8	15,9**	19,5	6,4	4,2	2,0
Dziewczęta	20,1	10,1**	25,2***	4,2	1,3*	2,1
Razem	23,4	13,3***	22,5***	5,7	2,7*	2,0
Klasy III						
Chłopcy	31,9	15,5****	30,6***	16,7	5,7***	14,0*
Dziewczęta	35,7	26,3*	44,7***	14,0	8,9	16,1*
Razem	34,1	21,8***	37,3***	15,7	8,0***	14,9**

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);

- $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

3.2. Picie alkoholu

W porównaniu z sytuacją sprzed pięciu lat, na podobnym poziomie pozostawały wskaźniki opisujące picie alkoholu kiedykolwiek w życiu oraz w ciągu roku poprzedzającego badanie. W zakresie picia alkoholu w ciągu ostatniego miesiąca sytuacja wyglądała inaczej: znacząco wzrosły odsetki dziewcząt z klas pierwszych i trzecich pijących alkohol w tym okresie. Z tego powodu znikły istniejące jeszcze w 2005 roku różnice w tym zakresie pomiędzy dziewczętami a chłopcami w obu grupach wiekowych. W 2010 roku, w ciągu ostatniego miesiąca piło alkohol 23% uczniów z klas pierwszych i 52% uczniów z klas trzecich (tabela 4).

Tabela 4

Zmiany w zakresie podstawowych wskaźników picia alkoholu.

Klasy I	Odsetki uczniów, którzy pili alkohol:								
	kiedykolwiek w życiu			w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie			w okresie 30 dni poprzedzających badanie		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	72,1 #	65,0 ###	57,7	60,1	45,8**	43,0	27,9##	21,5 #	18,8
Dziewczęta	64,0	50,4**	57,3	52,3	37,7**	41,3	17,3	14,0	26,6**
Razem	68,7	56,9***	57,7	56,7	41,4***	42,3	22,6	17,7	22,5
Klasy III									
Chłopcy	91,4 #	85,1*	81,5	85,2##	77,0*	75,2	44,7	50,6 #	50,3
Dziewczęta	84,7	88,1	83,9	74,5	73,7	79,5	40,9	34,7	53,4***
Razem	88,3	86,9	82,9	80,3	75,4	77,6	42,9	41,5	52,2**

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);
 ### - $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

Popularność różnych rodzajów alkoholu wśród młodzieży oceniano na podstawie wskaźników obejmujących picie w ostatnim miesiącu (tabela 5). Najbardziej popularnym napojem alkoholowym, niezależnie od wieku badanych, pozostawało piwo. Piło je w ostatnim miesiącu 19% młodszych uczniów i 46% starszych. W ciągu pięciu lat,

Tabela 5
Popularność picia poszczególnych rodzajów napojów alkoholowych

Klasy I	Odsetki uczniów, którzy w okresie 30 dni poprzedzających badanie pili:								
	PIWO			WINO			WÓDKĘ		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	22,3##	19,2#	14,8	16,3#	9,3*	5,4	12,0##	7,5##	6,7
Dziewczęta	11,7	11,4	23,1**	9,8	4,8*	10,5*	5,1	1,8*	7,0**
Razem	17,0	15,3	18,8	13,3	6,9***	7,8	8,5	4,4*	6,8
Klasy III									
Chłopcy	38,9	47,7###	44,6	17,9	21,3#	17,2	18,7	21,3	24,2
Dziewczęta	35,3	30,1	46,6***	20,9	13,1*	21,1*	14,5	16,1	25,5*
Razem	37,2	37,8	45,7*	19,9	16,2	18,9	16,7	17,8	25,2*

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);
 ### - $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

dzielących dwie ostatnie edycje badań, istotnie wzrosły odsetki dziewcząt pijących piwo, wino i wódkę w ostatnim miesiącu, osiągając poziom podobny, jak w przypadku chłopców w obu grupach wiekowych.

Jeśli popatrzymy na wyniki z dłuższej perspektywy czasowej, od 2001 roku, wśród młodszych chłopców możemy zauważyć tendencje spadkowe w picu poszczególnych rodzajów napojów alkoholowych.

W klasach pierwszych wskaźniki opisujące upijanie się w ostatnim miesiącu pozostały na niezmiennym poziomie i wynosiły: 5% upijających się według wskaźnika „obiektywnego” i 14% według subiektywnej oceny. W klasach trzecich było to odpowiednio 28% oraz 33%. Odnotowano istotny statystycznie, dwukrotny wzrost wartości wskaźnika „obiektywnego” wśród dziewcząt z klas trzecich – z 12% w 2005 roku do 25% w 2010 roku. (tabela 6). Można także stwierdzić, na podstawie wyników badań z 2010 roku, że podobnie duża część dziewcząt jak i chłopców upijała się w ostatnim miesiącu, niezależnie od analizowanych rodzajów wskaźników.

Tabela 6
Zmiany w upijaniu się

Klasy I	Wskaźniki nadużywania alkoholu w ostatnich 30 dniach					
	Wypicie (w przeliczeniu) >60 g spirytusu przy ostatniej okazji			Upicie się (wg. subiektywnej oceny)		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	11,2 #	9,3 ###	6,0	16,3	14,5	12,8
Dziewczęta	5,6	2,2	4,2	13,1	8,8	14,7
Razem	8,3	5,5	5,1	14,3	11,7	13,7
Klasy III						
Chłopcy	26,5 ###	26,4 ###	31,8	29,2 #	27,6	33,8
Dziewczęta	13,6	12,3	24,8***	20,0	24,6	31,1
Razem	20,7	18,1	28,0***	25,0	26,3	32,6

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);

- $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

3.3. Używanie leków i środków narkotyzujących

Rozpowszechnienie używania leków uspokajających i nasennych w klasach pierwszych nie zmieniło się znacząco w ostatnim czasie i pozostawało na poziomie ok. 8%. Zarysowały się natomiast wyraźne różnice pomiędzy dziewczętami a chłopcami (3% do 13%).

Tabela 7
Zmiany w rozpowszechnieniu używania leków uspokajających i nasennych

Klasy I	Używanie leków uspokajających lub nasennych przynajmniej raz w ostatnim roku		
	2001	2005	2010
Chłopcy	7,3	8,5	3,4 ^{###}
Dziewczęta	9,8	7,5	12,6
Razem	8,3	8,0	7,8
Klasy III			
Chłopcy	6,2 [#]	5,2	5,7 ^{###}
Dziewczęta	12,8	10,2	21,7 ^{***}
Razem	9,4	8,2	13,7 [*]

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);
- $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

W starszych klasach istotnie wzrosły wskaźniki dotyczyły dziewcząt (z 10% do 22%) i całej grupy badanych trzecioklasistów (z 8% do 14%).

W 2010 roku w klasach pierwszych nie było w ogóle osób używających często środków narkotyzujących – kilkanaście razy lub więcej w ostatnim roku (tabela 8). Diametralnie odmienna sytuacja była w klasach trzecich: wyraźnie wzrosły

Tabela 8
Zmiany w rozpowszechnieniu używania środków narkotyzujących.

Klasy I	Używanie środków narkotyzujących					
	przynajmniej raz w ostatnim roku			Kilkanaście razy i więcej		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	8,6 #	3,3 **	5,4	2,6	1,4	0,0
Dziewczęta	3,7	0,4*	2,8	0,5	0,0	0,0
Razem	6,5	2,0***	4,1	1,7	0,7	0,0
Klasy III						
Chłopcy	21,4 ##	10,9**	25,5***	5,4	1,1*	10,8****
Dziewczęta	12,3	9,3	20,5**	4,3	0,8*	5,0*
Razem	17,9	10,3***	22,7***	5,4	1,4***	7,8***

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);

- $p < 0,001$; # - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

wskaźniki częstego i okazjonalnego używania wśród dziewcząt, chłopców i w całej tej podgrupie wiekowej. W 2010 roku przynajmniej raz używało środków narkotyzujących 26% chłopców i 21% dziewcząt z klas trzecich, a kilkanaście razy w ostatnim roku – odpowiednio 11% i 5%. Osobno analizowano używanie przez młodzież tak zwanych „dopalaczy”. Wśród młodszych uczniów w ciągu roku poprzedzającego badanie używało takich środków 5%. Wśród starszych uczniów, z klas trzecich, używało dopalaczy 14%. Ponadto kiedykolwiek odwiedziło sklep z dopalaczami 12% młodszych i 23% starszych uczniów, w towarzystwie rówieśników używających dopalaczy, w ostatnim roku, było odpowiednio 14% i 37%. Zakupu dopalaczy dokonało kiedykolwiek 3% młodszych uczniów i 9% starszych.

Tabela 9
Dopalacze („towarzystwo” i „używanie” w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie, „w sklepie” i „kupowali” – kiedykolwiek w życiu)

Klasy I	Dopalacze			
	Towarzystwo dopalacze	Używanie	Byli w sklepie	Kupowali
Chłopcy	15,4	6,0	14,1	4,0
Dziewczęta	13,3	4,2	9,1	2,1
Razem	14,3	5,1	11,6	3,1
Klasy III				
Chłopcy	33,8	17,2	27,4	14,0##
Dziewczęta	37,3	11,2	19,3	5,0
Razem	35,1	14,0	23,0	9,3

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);

- $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

3.4. Dostępność alkoholu i środków narkotyzujących

W zakresie dostępności alkoholu w ciągu pięciu lat zaobserwowano więcej spadków niż wzrostów wskaźników. Wśród starszych uczniów nie zmieniła się ocena łatwości, z jaką mogą młodzi ludzie kupić alkohol, natomiast nieco mniej uczniów uczestniczyło w

Tabela 10
Zmiany w dostępności alkoholu

Klasy I	Wskaźniki dostępności					
	Na ile łatwo mógłbyś kupić alkohol? (odpowiedzi: łatwo lub bardzo łatwo)			Uczestniczenie w spotkaniach towarzyskich, podczas których pito alkohol		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	57,5 ###	56,5 ###	45,6*	48,1	49,5 ##	34,9 ###
Dziewczęta	43,9	37,3	37,1	45,8	36,8	53,1**
Razem	50,4	46,5	41,3	46,7	42,7	43,7
Klasy III						
Chłopcy	67,7	69,0	66,9	78,6	78,7	73,2
Dziewczęta	62,1	66,5	58,4	74,5	84,3**	78,9
Razem	64,8	67,6	62,4	76,9	82,2*	76,1*

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);

- $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

spotkaniach towarzyskich, w trakcie których pito alkohol (spadek z 82% do 76%). Mniej młodszych chłopców oceniało, że łatwo mogliby kupić alkohol (spadek z 57% do 46%) i mniej uczestniczyło w „alkoholowych” spotkaniach towarzyskich (spadek z 50% do 35%). Wśród młodszych dziewcząt wzrosły odsetki uczestniczek takich spotkań z 37% do 53% (tabela 10).

Odwrotnie niż w przypadku dostępności alkoholu – wyraźnie wzrosły wskaźniki opisujące dostępność środków narkotyzujących (tabela 11).

Oba wskaźniki

Tabela 11
Zmiany w dostępności środków narkotyzujących

Klasy I	Wskaźniki dostępności					
	W których miejscach mógłbyś łatwo kupić marihuanę lub haszysz... ? (odpowiedzi: wymieniane różne miejsca)			Uczestniczenie w spotkaniach towarzyskich, podczas których używano środków narkotyz.		
	2001	2005	2010	2001	2005	2010
Chłopcy	34,4	27,9##	31,5	18,9	9,3**	10,1
Dziewczęta	33,5	17,6***	32,9***	14,0	5,3**	11,9*
Razem	33,5	22,7***	32,1**	16,7	7,3***	10,9
Klasy III						
Chłopcy	57,3	33,9***	43,9	38,1	25,3**	38,2*
Dziewczęta	50,2	32,2***	45,3**	34,9	25,8*	37,9*
Razem	54,2	33,3***	44,1**	37,0	26,3***	37,6***

*** - $p < 0,001$; ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników w stosunku do poprzedniej edycji badań (wartości w wierszach);

- $p < 0,001$; ## - $p < 0,01$; # - $p < 0,05$; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

dostępności wzrosły w starszej badanej grupie wiekowej oraz (około dwukrotnie) wśród młodszych dziewcząt. W 2010 roku zakup marihuany lub haszyszu jako łatwy oceniało 32% młodszych uczniów i 44% starszych. W spotkaniach towarzyskich, w trakcie których używano środków narkotyzujących, uczestniczyło w ostatnim roku 11% młodszych uczniów i 38% starszych.

Wśród środków narkotyzujących, dostępnych w trakcie spotkań towarzyskich, starsza młodzież wymieniała zdecydowanie najczęściej marihuanę

(34%), a poza tym amfetaminę (11%), leki psychotropowe i uspokajające (6%) oraz inne środki (8%). To wyraźnie wyższe odsetki, niż wymieniane 5 lat wcześniej (tabela 12).

Tabela 12

Rodzaje środków narkotyzujących dostępnych na spotkaniach towarzyskich a poziom klasy.

Grupa badana	Środki narkotyzujące używane w czasie spotkań towarzyskich									
	Marihuana lub pochodne	Amfetamina	Sterydy anaboliczne	Ecstasy	LSD i inne halucynogeny	Substancje wziewne	Leki psychotropowe i uspokajające	Opiaty („kompot”, „brown sugar”)	Kokaina	Inne środki
Gimnazja Klasy III 2010	34,2	11,2	1,2	2,2	2,5	0,9	6,2	1,6	2,2	8,4
Gimnazja Klasy III 2005	22,5	4,2	1,4	1,6	1,2	3,1	0,5	1,2	0	2,1

3.5. Inne zachowania problemowe młodzieży

Wśród innych, niż używanie substancji psychoaktywnych, zachowań problemowych młodzieży analizowano między innymi występowanie zjawiska przemocy (tabela 13). Częsta przemoc fizyczna lub psychiczna na terenie szkoły (raz w tygodniu lub częściej) dotykała 18% młodszych uczniów i 17% starszych. Do bycia sprawcą tego typu częstej przemocy przyznawało się w ankiecie 9% młodszych uczniów i 12% starszych. W obu grupach wiekowych częściej przemoc dotyczyła chłopców niż dziewcząt.

Ofiarami uporczywego nękania przy pomocy Internetu lub telefonów komórkowych było 17% młodszych uczniów i 16% starszych. Sprawcami takiej przemocy było odpowiednio 13% i 20%. Co ciekawe, wśród młodszych uczniów, uporczywe nękanie bardziej rozpowszechnione było wśród dziewcząt niż chłopców.

Tabela 13
Ofiary i sprawcy przemocy (odsetki uczniów)

Klasy I	Przemoc			
	Częsta przemoc - sprawca (ostat. rok)	Częsta przemoc - ofiara (ostat. rok)	Uporczywe nękanie - sprawca (w życiu)	Uporczywe nękanie - ofiara (w życiu)
Chłopcy	12,1	24,2 ^{##}	8,7 [#]	10,7 ^{##}
Dziewczęta	6,3	11,9	17,5	23,8
Razem	9,2	18,1	13,0	17,1
Klasy III				
Chłopcy	17,8 ^{###}	27,4 ^{###}	19,7	8,9 ^{##}
Dziewczęta	5,6	7,5	19,9	21,1
Razem	11,8	17,4	19,9	15,5

^{###} - p<0,001; ^{##} - p<0,01; [#] - p<0,05; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

Tabela 14
Inne zachowania problemowe młodzieży

Klasy I	Inne zachowania problemowe				
	Wykroczenia (ostat. rok)	Hazard (ostat. rok)	Problemy z powodu:		
			hazardu (ostat. rok)	gier (ostat. 30 dni)	korzystania z komputera (ostat. 30 dni)
Chłopcy	34,9	59,7	5,4	20,8 [#]	16,1
Dziewczęta	36,4	49,7	4,2	11,2	21,0
Razem	35,8	54,9	4,8	16,0	18,8
Klasy III					
Chłopcy	54,8 ^{##}	65,6 [#]	5,7	24,8 ^{###}	26,8
Dziewczęta	37,9	51,6	3,7	8,1	28,6
Razem	45,7	58,4	4,7	16,1	27,3

^{###} - p<0,001; ^{##} - p<0,01; [#] - p<0,05; poziom istotności dla wartości testu χ^2 - porównanie wskaźników dla grup chłopców i dziewcząt dla każdego poziomu klasy i każdej edycji badań z osobna (wartości w kolumnach)

Jakiegokolwiek formy wykroczeń popełniło 36% uczniów z klas pierwszych i 46% uczniów z klas trzecich. Różne formy hazardu (w tym LOTTO) były dość

popularne wśród młodzieży i dotyczyły 55% młodszych i 58% starszych uczniów. Wśród starszych uczniów powyższe zachowania problemowe były bardziej rozpowszechnione wśród chłopców niż wśród dziewcząt (tabela 14).

Analizowano także doświadczanie problemów przez młodzież z powodu niektórych zachowań. I tak, niezależnie od wieku do problemów z powodu hazardu przyznawało się ok. 5% badanych, a z powodu gier – ok. 16%. Problemy z powodu nadmiernego korzystania z komputera dotyczyły 19% młodszych i 27% starszych uczniów. Bardziej powszechne wśród chłopców niż dziewcząt były problemy z powodu gier.

Szczegółowe dane na temat rozpowszechnienia różnych form hazardu oraz wykroczeń zamieszczono w aneksie na końcu raportu.

3.6. Czynniki związane z zachowaniami problemowymi

W kolejnych kilku analizach regresji logistycznej analizowano związki różnych uwzględnionych w badaniach czynników z zachowaniami problemowymi: używaniem (bądź nie) substancji psychoaktywnych w ostatnim roku, piciem alkoholu i upijaniem się (wskaźnik subiektywny) w ciągu 30 dni poprzedzających badania oraz z występowaniem co najmniej jednego z zachowań określanych jako wykroczenia.

Zastosowana wersja analiz regresji pozwalała na oszacowanie, które z czynników były najsilniej związane z występowaniem różnych zachowań problemowych przy kontrolowanym wpływie innych zmiennych, które znalazły się w równaniu regresji.

Czynniki związane z używaniem środków narkotyzujących

Zidentyfikowano dwa, bardzo silne czynniki związane z używaniem środków narkotyzujących. Najsilniejszym czynnikiem było uczestniczenie w ostatnim roku

w spotkaniach towarzyskich z rówieśnikami, w trakcie których używano takich środków.

Tabela 15

Czynniki bezpośrednio związane z używaniem środków narkotyzujących w ostatnim roku. Wyniki analizy regresji logistycznej (krokowej ze statystyką Walda, n=1582). Zmienne objaśniające włączone były do równania regresji, jeśli zwiększały moc predykcyjną modelu ($p < 0,05$ dla statystyki Walda).

Model pozwala prawidłowo przewidywać używanie środków narkotyzujących wśród 91,3% badanych					
Zmienne objaśniające ¹	B	Sig dla Walda	Exp(B)	Przedział 95% ufności dla Exp(B)	
Płeć – chłopcy (dziewczęta)	1,001	,007	2,722	1,319	5,617
Poziom klasy – 3 (1)	1,477	,001	4,379	1,821	10,535
Opóźnienie w nauce -TAK (NIE)	2,452	,008	11,612	1,902	70,890
Wyniki w nauce lepsze niż średnie (średnie lub gorsze)	-,766	,041	,465	,223	,970
Uczestniczenie w ciągu ostat. roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano narkotyków – TAK (NIE)	4,333	,000	76,149	24,857	233,283
Palenie papierosów – TAK (NIE)	1,114	,004	3,046	1,432	6,477
Wartość stała <i>Constant</i>	-6,210	,000	,002		

¹- dla zmiennych dwuwartościowych w nawiasach podano kategorie referencyjne

Czynnik ten ok. 76 razy zwiększał ryzyko używania środków narkotyzujących (tabela 15). Drugi w kolejności czynnik to opóźnienie w nauce, zwiększające ryzyko używania ok. 12 razy, a ponadto: poziom klasy (III), płeć (chłopcy) oraz palenie papierosów.

Zidentyfikowano także jeden czynnik zmniejszający ryzyko używania środków narkotyzujących – dobre wyniki w nauce, lepsze niż średnie według subiektywnej oceny badanych.

Czynniki związane z piciem alkoholu i upijaniem się

Cztery czynniki znacząco zwiększały ryzyko zarówno częstego picia alkoholu jak i upijania się (w ostatnich 30 dniach). Były to: uczestniczenie w ostatnim roku w spotkaniach towarzyskich z rówieśnikami, w trakcie których pito alkohol

lub używano środków narkotyzujących, poziom klasy (III) oraz opóźnienie w nauce (tabela 16).

Tabela 16

Czynniki bezpośrednio związane z używaniem środków narkotyzujących w ostatnim roku. Wyniki analizy regresji logistycznej (krokowej ze statystyką Walda, n=1582). Zmienne objaśniające włączone były do równania regresji, jeśli zwiększały moc predykcyjną modelu ($p < 0,05$ dla statystyki Walda).

Zmienne objaśniające ¹	Model pozwala prawidłowo przewidywać picie alkoholu (ostat. 30 dni) wśród 79,4% badanych					Model pozwala prawidłowo przewidywać upijanie się (ostat. 30 dni) wśród 81,7% badanych				
	B	Sig dla Walda	Exp(B)	Przedział 95% ufności dla Exp(B)		B	Sig dla Walda	Exp(B)	Przedział 95% ufności dla Exp(B)	
Poziom klasy – 3 (1)	,866	,000	2,377	1,496	3,776	,553	,041	1,739	1,024	2,952
Uczestniczenie w ciągu ostat. roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których pito alkohol – TAK (NIE)	1,534	,000	4,639	2,629	8,184	1,965	,000	7,134	2,973	17,120
Uczestniczenie w ciągu ostat. roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których używano narkotyków – TAK (NIE)	1,422	,000	4,146	2,458	6,994	,893	,001	2,442	1,455	4,098
Palenie papierosów – TAK (NIE)	,657	,009	1,929	1,177	3,161	,947	,000	2,578	1,554	4,279
Opóźnienie w nauce - TAK (NIE)						2,245	,001	9,436	2,663	33,443
Więź ze szkołą						-,083	,008	,921	,866	,979
Wykroczenia w ostat. roku – TAK (NIE)						,742	,003	2,101	1,284	3,439
Religijność - wysoka (niska)	-,702	,004	,496	,307	,800					
Kontakty (telefony, maile, itp.) > 1 godz. dziennie (mniej niż 1 godz.)	,549	,019	1,731	1,096	2,733					
Odrabianie lekcji > 1 godz. dziennie (mniej niż 1 godz.)	-,684	,004	,504	,318	,800					
Wartość stała Constant	-2,483	,000	,084			-2,462	,002	,085		

¹- dla zmiennych dwuwartościowych w nawiasach podano kategorie referencyjne

Trzy czynniki były specyficzne dla picia alkoholu – intensywne kontakty z innymi (telefony, maile, powyżej godziny dziennie) korelowały dodatnio z piciem alkoholu, a duże zaangażowanie religijne i regularne odrabianie lekcji (powyżej godziny dziennie) korelowały ujemnie, ograniczając ryzyko picia alkoholu. Także trzy czynniki były specyficzne dla wyjaśniania upijanie się. Opóźnienie w nauce

i wykroczenia w ostatnim roku korelowały dodatnio z upijaniem się, a ujemna korelacja dotyczyła skali „więź ze szkołą”.

Czynniki związane z wykroczeniami

Ostatnia z przeprowadzonych analiz regresji próbowała wyjaśniać wykroczenia popełnione w ciągu roku poprzedzającego badanie (tabela 17). Czynniki zwiększające ryzyko popełnienia wykroczenia to: uczestniczenie w ostatnim roku w spotkaniach towarzyskich z rówieśnikami, w trakcie których pito alkohol lub używano dopalaczy, upijanie się, oraz łatwość zakupu alkoholu według własnej oceny.

Trzy czynniki ograniczały ryzyko popełnienia wykroczenia: duże zaangażowanie religijne, duża kontrola rodzicielska oraz silna więź ze szkołą.

Tabela 17

Czynniki bezpośrednio związane z wykroczeniami w ostatnim roku. Wyniki analizy regresji logistycznej (krokowej ze statystyką Walda, n=1582). Zmienne objaśniające włączone były do równania regresji, jeśli zwiększały moc predykcyjną modelu ($p < 0,05$ dla statystyki Walda).

Zmienne objaśniające ¹	Model pozwala prawidłowo przewidywać wykroczenia wśród 70,2% badanych				
	B	Sig dla Walda	Exp (B)	Przedział 95% ufności dla Exp (B)	
Religijność - wysoka (niska)	-,574	,005	,563	,377	,841
Kontrola rodzicielska – duża (mała)	-,673	,001	,510	,346	,753
Więź ze szkołą	-,074	,003	,929	,885	,975
Uczestniczenie w ciągu ostat. roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie używano dopalaczy – TAK (NIE)	,468	,047	1,597	1,007	2,532
Uczestniczenie w ciągu ostat. roku w spotkaniach towarzyskich, w czasie których pito alkohol – TAK (NIE)	,508	,024	1,662	1,071	2,581
Łatwa możliwość zakupu alkoholu – TAK (NIE)	,546	,005	1,727	1,176	2,537
Upicie się w ciągu ostat. 30 dni, wsk. sub. –TAK (NIE)	,622	,011	1,862	1,157	2,997
Wartość stała <i>Constant</i>	,826	,163	2,284		

¹- dla zmiennych dwuwartościowych w nawiasach podano kategorie referencyjne

Warto na koniec zauważyć, że niektóre czynniki okazały się nie istotne w przeprowadzonych analizach i nie znalazły się w modelach regresji.

Było to na przykład palenie papierosów przez rodziców, wsparcie rodzicielskie oraz różne formy spędzania wolnego czasu.

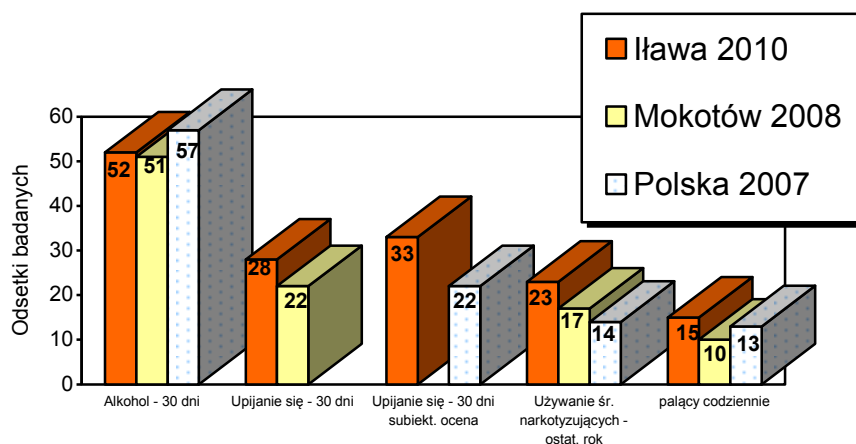
4. DYSKUSJA I WNIOSKI

4.1. Porównanie wyników badań ławskich do wyników innych badań

Wyniki w zakresie rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych, tak jak w poprzednich edycjach badań, możemy odnieść do wyników ogólnopolskich badań ESPAD (24) oraz badań mokotowskich (16). W każdym z tych badań uczestniczyła podobna grupa wiekowa – uczniowie III klas gimnazjów i w odniesieniu do tej grupy można dokonać próby porównania wyników. Porównania takie należy traktować jako bardzo przybliżone, ponieważ badania realizowano w różnych latach: ESPAD w 2007 roku, badania mokotowskie w 2008 a ławskie w 2010. W trakcie dwu, czy nawet przeszło trzech lat, jakie dzielą terminy prowadzonych badań, sytuacja epidemiologiczna mogła się znacząco zmienić w badanych populacjach. Warto zwrócić również uwagę na fakt, że ani ESPAD ani badania mokotowskie nie mogły uchwycić nowego zjawiska na scenie narkotykowej, jakim było powstawanie w Polsce sklepów z dopalaczami, począwszy od jesieni 2008 roku. Są to główne powody, dla których porównania należy traktować jako jedynie orientacyjne.

Zestawienie wyników badań pokazuje (ryc. 1), że wskaźniki opisujące rozpowszechnienie upijania się, używania środków narkotyzujących oraz palenia papierosów było liczbowo wyższe wśród młodzieży ławskiej, niż wśród młodzieży z warszawskiego Mokotowa czy w próbie ogólnopolskiej (ESPAD).

Ryc. 1. Zestawienie wyników z ostatnich edycji badań ławskich, mokotowskich i ESPAD.

Natomiast rozpowszechnienie picia alkoholu (ostatnie 30 dni) wśród młodzieży ławskiej było podobne jak wśród młodzieży z warszawskiego Mokotowa i nieco niższe w porównaniu z próbą ogólnopolską. Bardziej precyzyjna ocena wyników badań ławskich będzie możliwa jednak dopiero wtedy, gdy poznamy dane z badań ESPAD 2011.

Porównując wyniki badań możemy stwierdzić, że utrzymał się niekorzystny styl picia alkoholu wśród 15-letniej ławskiej młodzieży. W próbie ogólnopolskiej spośród pijących w ostatnich 30 dniach upijało się 39% (22% do 57%). Natomiast wśród młodzieży ławskiej spośród pijących upijało się aż 63 % (33% do 52%).

Nie udało się znaleźć adekwatnych danych na temat rozpowszechnienia używania dopalaczy, do których można by odnieść wyniki badań ławskich. Prowadzono, co prawda, badania obejmujące używanie dopalaczy, ale różne okoliczności nie pozwalają na dokonanie porównań w sposób miarodajny. Na zlecenie Krajowego Biura do spraw Przeciwdziałania Narkomanii prowadzone było badanie przez CBOS, w końcu 2008 roku (10). Pokazało ono używanie dopalaczy przez niespełna 3% badanych uczniów ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych.

Jednak w momencie prowadzenia tych badań niewiele jeszcze było sklepów z dopalaczami, a rynek ten był w początkowej fazie rozwoju.

Drugie badanie, prowadzone było na zlecenie KBdsPN przez Millward Brown SMG/KRC, w końcu 2009 roku, na reprezentatywnej próbie 1000 Polaków (11). Jego wyniki mówią o używaniu dopalaczy kiedykolwiek w życiu przez ok. 9% badanych z podgrupy wiekowej 15-24 lata. We wszystkich analizowanych wskaźnikach używania substancji psychoaktywnych (ostatnie 30 dni, rok, kiedykolwiek w życiu) dopalacze okazały się najbardziej popularną grupą substancji wyprzedzając nawet marihuanę. Autorzy niestety nie prezentują wyników osobno dla 15-latków, co utrudnia porównania.

Wyniki dotyczące wykroczeń i sprawstwa częstej przemocy na terenie szkoły były bardzo podobne w badaniach ławskich jak w badaniach mokotowskich (5), a wartości wskaźników wynosiły odpowiednio: 46% i 44% dla wykroczeń oraz 12% i 13% dla przemocy. Stosowano w tym zakresie identyczne pytania ankietowe w obu badaniach, więc i ich wyniki są w pełni porównywalne.

W badaniach Pyżalskiego (18) ogólnopolskiej próby 15-latków, sprawcy uporczywego nękania (przez Internet lub telefon komórkowy) stanowili 25% grupy osób badanych. Wśród 15-letniej młodzieży ławskiej sprawców takiej przemocy było nieco mniej – ok. 20%.

Inspirację dla opracowania pytań, zastosowanych w badaniach ławskich, na temat problemów dotyczących hazardu i gier stanowiły pytania stosowane w kanadyjskich badaniach zdrowia psychicznego młodzieży, prowadzonych w szerokiej grupie wiekowej 11- 16 lat (17). Pytania w naszym kwestionariuszu są jednak inne, dostosowane do rodzimych realiów, więc i porównania w tym zakresie nie mogą być precyzyjne. Niemniej, problemy z powodu hazardu dotyczyły

podobnej części młodzieży ławskiej, (5%) co kanadyjskiej (3%). Nieco większa część naszej młodzieży doświadczała problemów z powodu gier (16% w porównaniu do 10% młodzieży kanadyjskiej).

4.2. Podsumowanie wyników badań i wnioski

Wśród starszych uczniów, z klas III, zarówno wśród chłopców jak i wśród dziewcząt, w okresie pięciu lat od poprzedniej edycji badań obserwowaliśmy istotny statystycznie, skokowy wzrost wskaźników opisujących używanie środków narkotyzujących (w ostatnim roku i często używających), palenie papierosów (w ogóle i codziennie), picie alkoholu i upijanie się (ostatnie 30 dni, wzrost tylko wśród dziewcząt). Towarzyszyło temu zwiększenie dostępności środków narkotyzujących oraz znaczące upowszechnienie używania dopalaczy. Wskaźnik w tym zakresie osiągnął poziom 14%.

Niekorzystną rolę dla znaczącego wzrostu wskaźników używania środków narkotyzujących odegrało prawdopodobnie otwarcie w ławie sklepu z dopalaczami i upowszechnienie wśród starszych gimnazjalistów ich używania. W konsekwencji mogło nasilić się w tej podgrupie badanych także palenie papierosów i picie alkoholu. Wiadomo bowiem, co potwierdzono także w opisywanych w raporcie analizach regresji, że używanie różnych substancji jest ze sobą silnie skorelowane, używanie jednej substancji często pociąga za sobą używanie innych.

Duży, znaczący wzrost rozpowszechnienia używania środków narkotyzujących mógł być także spowodowany zwiększoną dostępnością takich substancji jak marihuana

W badaniach potwierdzono większą dostępność narkotyków w porównaniu z poprzednią edycją badań. Około 40% starszych uczniów potwierdzało łatwą możliwość zakupu narkotyków w takich miejscach, jak mieszkanie dealera, ulica,

park, dyskoteka czy szkoła. Podobna część młodzież uczestniczyła w spotkaniach towarzyskich, w trakcie których używano środków narkotyzujących.

Być może progresja dotycząca używania środków narkotyzujących obserwowana w badaniach ławskich zwiastuje to, co będziemy obserwować w najbliższych edycjach badań ESPAD i mokotowskich. Ale może także być i tak, że mamy do czynienia z bardzo specyficzną, lokalnie uwarunkowaną sytuacją.

Wśród młodszych uczniów, z klas I, a szczególnie wśród chłopców uwidoczniły się tendencje do stabilizacji lub wręcz spadków wartości wielu wskaźników analizowanych w dłuższym okresie. Dotyczyło to np. częstego używania narkotyków, codziennego palenia papierosów, czy upijania się.

Wśród młodszych dziewcząt, podobnie jak i wśród starszych, odnotowano istotny wzrost, ale tylko niektórych wskaźników, dotyczących na przykład picia alkoholu w ostatnich 30 dniach czy palenia papierosów. W efekcie rzadko możemy zidentyfikować istotne różnice pomiędzy dziewczętami a chłopcami w rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych. Nasuwa się tu interpretacja mówiąca o „emancypacji” dziewcząt, która w ławie uwidoczniła się nieco później, w porównaniu z obserwacjami trendów w badaniach mokotowskich w Warszawie.

Dla wyjaśnienia odmiennych trendów wśród młodszych i starszych uczniów istotny może być fakt, że ok. 1/3 populacji uczniów z klas I została objęta intensywnymi, wczesnymi oddziaływaniami profilaktycznymi – dwuletni program (PDD + FM) realizowano w V i VI klasach SP, w latach 2009 – 2010. Można także sformułować hipotezę konkurencyjną: uczniowie z klas pierwszych byli zbyt młodzi, aby sięgać po dopalacze i ochroniło ich to przed syndromem nasilonego używania różnych substancji psychoaktywnych, który uwidocznił się w starszych klasach.

Wśród prezentowanych wyników warto także zwrócić uwagę na dość wysoki odsetek młodzieży popełniającej wykroczenia (ponad 40%), wśród których najczęstsze były drobne kradzieże oraz celowe uderzenie lub uszkodzenie kogoś (zob. aneks). Wydaje się, że takie zjawiska wymagają profilaktycznego przeciwdziałania.

Pewnych danych dla ukierunkowania oddziaływań profilaktycznych dostarczyły przeprowadzone analizy czynników warunkujących zachowania problemowe młodzieży.

Pierwszą grupę silnie oddziałujących czynników możemy określić jako „wpływy rówieśnicze”. Kontakty z rówieśnikami pijącymi alkohol, używającymi dopalaczy czy innych środków narkotyzujących, najbardziej zwiększały ryzyko zachowań problemowych młodzieży. Ograniczenie takich kontaktów, ale za to animowanie grup zainteresowań, młodzieżowych grup religijnych czy tworzenie środowiska przez zaprzyjaźnionych rodziców może skutecznie chronić młodzież przed zagrożeniami.

Drugą grupę czynników nazwijmy „zaangażowaniem w edukację oraz inne konwencjonalne postawy”. Duża więź ze szkołą, dobre wyniki w nauce, a z drugiej strony opóźnienie w nauce, a także duże zaangażowanie religijne okazały się czynnikami istotnie związanymi z występowaniem (bądź nie) zachowań problemowych. Wyniki te potwierdzają założenia teorii zachowań problemowych Jessora (8, 9).

Warto zwrócić tutaj także uwagę na etos pracy nauczycielskiej. Wielu słabszych uczniów potrzebuje pomocy w radzeniu sobie z nauką, osobistego zainteresowania i życzliwego kontaktu ze strony nauczycieli, katechetów, potrzebuje szansy na choćby umiarkowany edukacyjny sukces. Tymczasem środowisko szkolne pełni często destrukcyjną rolę, stygmatyzując słabszych uczniów i spychając

ich na margines. Na przykład badania M. Deptuły pokazują, że tylko połowa uczniów (ta z dobrymi wynikami w nauce) ma szanse na zaspokojenie potrzeby akceptacji, przynależności i uznania w środowisku szkolnym oraz dalszy rozwój kompetencji społecznych. Uczniów odrzucanych wyróżnia natomiast przede wszystkim to, że są złymi uczniami (6). Cechują ich także najwyższe wskaźniki zachowań agresywnych i innych zachowań nieakceptowanych społecznie. Można więc sformułować wniosek, że duży potencjał profilaktyczny tkwi w systemie nauczania. Otoczenie wsparciem i pomocą w nauce słabszych uczniów może owocować ograniczeniem zachowań problemowych.

W analizach regresji zidentyfikowano jeden istotny czynnik rodzicielski – stałą kontrolę na tym, gdzie i z kim młody człowiek spędza czas wolny. Oznacza to, że brak zainteresowania ze strony rodziców, rezygnacja z kontrolowania lub tylko okresowe zainteresowanie narażają dzieci na ryzyko zachowań problemowych. Wynik ten pokazuje potrzebę działań wspierających rodziców w ich roli wychowawczej oraz włączania ich do działań profilaktycznych.

Analizy regresji pokazały także wzajemne związki pomiędzy używaniem różnych substancji psychoaktywnych. Palenie papierosów związane było z używaniem środków narkotyzujących, piciem alkoholu i upijaniem się. Z kolei upijanie się i łatwa dostępność alkoholu czy dopalaczy były czynnikami sprzyjającymi wykroczeniom.

W świetle przedstawionych wyników można sformułować kilka szczegółowych wniosków dotyczących ukierunkowania lokalnych działań profilaktycznych.

- Znaczne rozpowszechnienie częstego używania i nadużywania alkoholu i innych substancji psychoaktywnych wśród starszej młodzieży gimnazjalnej sugeruje potrzebę wdrożenia w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych

- systemu działań interwencyjnych. W tym obszarze można rozwijać, rozpoczęte już w ławie działania, polegające na przygotowaniu pedagogów szkolnych, pielęgniarek i wychowawców do: rozpoznawania pierwszych symptomów używania przez uczniów środków psychoaktywnych; prowadzenia krótkiej interwencji wobec ucznia eksperymentującego z substancjami psychoaktywnymi; kierowania uczniów i/lub ich rodziców do odpowiednich placówek medycznych lub psychologicznych.
- Potrzeba dalszego rozwoju i systematycznego prowadzenia wczesnych działań profilaktycznych. Można objąć dobrymi, skutecznymi programami większość populacji uczniów starszych klas szkoły podstawowej (1/3 mogła zaznaczyć się w wynikach badań, ale wydaje się to zbyt mało). Nie jest to bardzo trudne zadanie – wystarczy co roku przygotować do realizacji programów dwie grupy wychowawców, zamiast jak dotychczas tylko jednej.
  - Działania profilaktyczne kierowane do młodzieży powinny uwzględniać rolę wpływów społecznych (szczególnie rówieśniczych) ze względu na wykazane w badaniach ich duże znaczenie dla używania substancji psychoaktywnych.
  - Dużą wagę mogą mieć działania ukierunkowane na ograniczenie młodzieży dostępności alkoholu, papierosów i środków narkotyzujących. W tym zakresie istotna jest dobra współpraca szkół oraz różnych instytucji zajmujących się młodzieżą z policją i strażą miejską, działania edukacyjne wobec sprzedawców alkoholu i papierosów. Uzasadniona i potrzebna wydaje się determinacja społeczności lokalnej i administracji, aby nie dopuścić do ponownego otwarcia sklepów z dopalaczami.
  - Pewne znaczenie mogą mieć działania skierowane do rodziców uczniów, szczególnie działania wspierające rodziców w ich roli wychowawczej,

przykłady tego typu programów to: „Szkola dla rodziców”, czy „Program wzmacniania rodzin”.

- Potrzeba upowszechnić działania zapobiegające wykroczeniom i agresji wśród młodzieży, ze względu na stosunkowo duże rozpowszechnienie tego typu problemów.
- Istotne wydaje się także upowszechnianie w środowisku nauczycieli wiedzy na temat konsekwencji społecznego odrzucania słabszych uczniów, potrzeby życzliwości, opieki i pomocy słabszym uczniom w osiągnięciu lepszych wyników w nauce i rozwijaniu ukrytych zdolności.

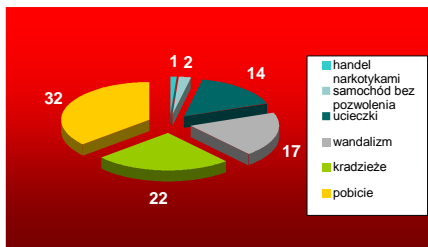
5. PIŚMIENNICTWO

1. Bobrowski K (2003) Badania epidemiologiczne a kierunki rozwoju lokalnej strategii profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Badania ławskie. *Alkoholizm i Narkomania*, 1-2 (16), 39-56
2. Bobrowski K (2003) Sposoby spędzania wolnego czasu przez młodzież, a używanie substancji psychoaktywnych. *Medycyna Wieku Rozwojowego*, t. VII (1) 2, 91-104
3. Bobrowski K, Ostaszewski K, Pisarska A (2007) *Rekomendacje narzędzi do oceny zagrożeń zdrowia psychicznego młodzieży do dalszego stosowania w badaniach mokotowskich oraz w innych badaniach ankietowych młodzieży szkolnej*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
4. Bobrowski K (2007) Zmiany w rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych wśród gimnazjalistów w latach 2001-2005. Zagadkowe wyniki w ławie. *Alkoholizm i Narkomania*, 20(2), 133-150
5. Bobrowski K (2010) Monitorowanie wybranych wskaźników zdrowia psychicznego 15-latków w badaniach mokotowskich. Zmiany pomiędzy 2004 i 2008 rokiem, [w:] Okulicz-Kozaryn K, Ostaszewski K (red.) *Promocja zdrowia psychicznego. Badania i działania w Polsce, część druga*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, Instytut Psychiatrii i Neurologii, 145-158
6. Deptuła M (2006) Zmiany w zakresie kompetencji społecznej zachodzące u uczniów starszych klas szkoły podstawowej. [w:] Deptuła M (red.) *Diagnostyka i profilaktyka w teorii i praktyce pedagogicznej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 189-207
7. Frączek A, Stępień E (1991) *Kwestionariusz Ty i Zdrowie*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
8. Jessor R (1987) Problem-Behaviour Theory, Psychosocial Development, and Adolescent Problem Drinking. *British Journal of Addiction*, 82, 331–342
9. Jessor R (red.) (1998) *New perspectives on adolescents risk behavior*. New York: Cambridge University Press
10. Kolbowska A (2009) Konsumpcja substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną, *Serwis Informacyjny NARKOMANIA*, 1(45), 33-41
11. Malczewski A, Kidawa M (2010): Używanie substancji psychoaktywnych w populacji generalnej – wyniki badania z 2009 roku, *Serwis Informacyjny Narkomania*, 3 (51), 26-31

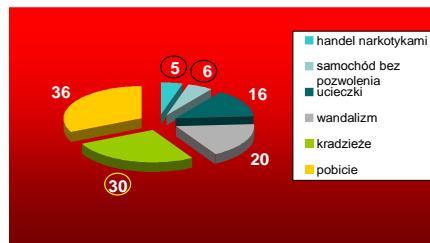
12. Okulicz-Kozaryn, K., Borucka (2001): Picie alkoholu przez młodzież z mokotowskich szkół średnich w latach 1984-2000. *Alkoholizm i Narkomania*. Tom 14 Nr 2, 245-259
13. O'Malley PM, Johnson LD, Bachman JG (2003) Spożycie alkoholu wśród dorastającej młodzieży. W: *Alkohol a zdrowie. Alkohol a młodzież*. Warszawa: PARPA, 9-27
14. Ostaszewski K. (2001): Trendy w używaniu przez młodzież substancji psychoaktywnych. Badania mokotowskie - kontynuacja. *Alkoholizm i Narkomania* 3/14; 387-406
15. Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Pisarska A (2005) *Raport techniczny z realizacji projektu badawczego pn: „Monitorowanie trendów używania substancji psychoaktywnych oraz wskaźników innych wybranych aspektów zdrowia psychicznego u młodzieży szkolnej*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
16. Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Cybulska M, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Pisarska A (2009) *Raport techniczny z realizacji projektu badawczego pn: Monitorowanie zachowań ryzykownych młodzieży. Badania mokotowskie*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
17. Paglia-Boak A, Mann RE, Adlaf EM, Beitchman JH, Wolfe D, Rehm J (2010) *The Mental Health and Well-Being of Ontario Students. Findings from the OSDUS 1991–2009*. CAMH Research Document Series No. 29, Toronto: Centre for Addiction and Mental Health
18. Pyżalski J (2010): Agresja elektroniczna wśród 15-latków w Polsce, [w:] Okulicz-Kozaryn K, Ostaszewski K: *Promocja zdrowia psychicznego. Badania i działania w Polsce. Część druga*, Warszawa: IPIŃ, 159-172
19. Sierosławski J. (1997): Używanie narkotyków przez młodzież szkolną. Wyniki ogólnopolskich badań ankietowych. *Serwis Informacyjny Narkomania*. 1(6), 13-27
20. Sierosławski J, Zieliński A (2000a) Narkotyki a młodzież. *Serwis Informacyjny Narkomania*, 12/13, 26-46
21. Sierosławski J., Zieliński A. (2000b): Młodzież i alkohol - wyniki szkolnych badań ESPAD. *Świat Problemów* nr 9 (92); 4-7
22. Sierosławski J (2003): *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2003 r. Europejski program Badań ankietowych w szkołach ESPAD*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
23. Sierosławski J (2006) *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2005 roku*. (<http://www.narkomania.gov.pl>)
24. Sierosławski J (2007): *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2007 r. Europejski program Badań ankietowych w szkołach ESPAD*, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
25. Wolniewicz-Grzelak B. (1985): Badania ankietowe nad spożywaniem alkoholu przez uczniów szkół ponadpodstawowych Mokotowa w 1984 roku i niektóre problemy metodologiczne. *Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego*, 4(60), 65-85
26. Wolniewicz-Grzelak B., Ostaszewski K. (1987): Rozpowszechnienie używania różnych substancji uzależniających przez uczniów szkół ponadpodstawowych warszawskiej dzielnicy Mokotów. *Zeszyty Problemowe Narkomanii. Zeszyt 2*. Towarzystwo Zapobiegania Narkomanii. Warszawa, 83-87
27. Wolniewicz-Grzelak B. (1990): Zmiany w spożywaniu przez młodzież napojów alkoholowych. Badania mokotowskie z 1984 i 1988 roku. *Alkoholizm i Narkomania* Zima 1990, Warszawa, 113-132
28. Wolniewicz-Grzelak B. (1995): Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arkuszem "Piwo-Wino-Wódka". *Alkoholizm i Narkomania*, 2/19, Warszawa, 117-12
29. Woynarowska B, Mazur J (2007) Zmiany w używaniu substancji psychoaktywnych przez młodzież w wieku 11-15 lat w Polsce w latach 2002-2006. *Probl Hig Epidemiol*, 88(4), 428-436

ANEKS - Szczegółowe dane na temat rozpowszechnienia różnych form hazardu oraz wykroczeń, w zależności od poziomu klasy (odsetki badanej grupy).

WYKROCZENIA ostatni rok, kl. I

WYKROCZENIA ostatni rok, kl. III

FORMY HAZARDU – ostatni rok, kl. I

FORMY HAZARDU – ostatni rok, kl. III

